

Valdice a osudy politických vězňů 1948–1989

ROMAN JOHN

Únorový *coup d'état* roku 1948 předznamenal rozsáhlé proměny v politickém, hospodářském i kulturním životě společnosti, oblast justice a vězeňství nevyjímaje. Protože každý totalitní systém produkuje skutečné i domnělé odpůrce, začal od konce 40. let počet lidí odsouzených za trestné činy politické povahy rychle stoupat.¹

I když situace v jednotlivých věznicích a pracovních táborech se často měnila, obecně lze říci, že postavení politických vězňů se postupně zhoršovalo. Vlna nezákonností kulminovala v letech 1949–1953, kdy se v zacházení s těmito lidmi naplno projevila povaha komunistického režimu a zglajchšaltované justice. Zřetelný rozchod s humanitními principy předválečného vězeňství představovala třídní diferenciací osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Vězeňský řád z roku 1951 zařazoval do čtvrté výhodnostní skupiny ty, kteří *zjevně zůstávají nepřáteli lidově demokratického zřízení*. Pro tuto kategorii s nejpřísnějším režimem stanovil řád návštěvy jednou za dva měsíce v délce dvaceti minut, odesílání a přijímání dopisů taktéž jednou za dva měsíce, balíčky byly povoleny jednou za tři měsíce, o vlastním oděvu nebo knihách na cele, zcela samozřejmých

věcech v časech tzv. první republiky, si nyní všichni mohli jen nechat zdát. Komunističtí politici a novináři, kteří tehdy hovořili o hanebném zacházení s politickými vězni, po únoru 1948 v lepším případě utichli, v tom horším volali po exemplárních trestech pro nepřátele režimu.

Osoby odsouzené Státním soudem směřovaly původně do Plzně a Ilavy. Nárůst počtu „protistátních vězňů“ vedl k tomu, že postupně přicházeli i do dalších pevných věznic (a pocho-pitelně i pracovních táborů), mimo jiné do Valdic.

C. k. mužská trestnice v Kartouzích vznikla v roce 1857 ze zrušeného kartuziánského kláštera. Od svého založení sloužila jako vězení pro nejtěžší zločince, nejen z českých zemí. Za druhé světové války se na několik let přeměnila v Ústav pro mladistvé provinilce a choré vězně. Po jejím skončení sem vězeňská správa opět

umísťovala výhradně dospělé muže. Šlo o jedince s delšími tresty a také o odsouzené se sníženou pracovní schopností. K vězňům kriminálním a retribučním přibývá posléze další kategorie, a to političtí. Reforma čs. vězeňství z počátku 50. let, jež vedla k jeho unifikaci a postupnému zániku soudních věznic, odstranila tradiční termín trestnice a nahradila ho pojmem útvar nápravných zařízení (dále ÚNZ). ÚNZ Valdice byl určen pro odsouzené za protistátní trestné činy do deseti roků a pro práce neschopné bez zřetele na výši trestu.² S oblibou sem byli umísťováni zvláště řeholní a diecézní kněží spolu s příslušníky církevní hierarchie. Tzv. prominenty soustřeďovala úřední místa od počátku 50. let v obávané leopoldovské pevnosti, v případě žen v pardubické věznicí.

Počátkem roku 1950 vzniklo v budově valdické samovazby, která

1 K 30. 11. 1949 bylo z celkových 23 309 vězňů 46 procent retribučních a 29 procent politických. K 15. 5. 1950 se poměr téměř vyrovnal, avšak mírně již převažují političtí, a to 33,7 ku 32,5 procenta. V lednu 1953 bylo ve věznicích a pracovních táborech přes 46 tisíc osob, nejvíce ve čtyřicetileté historii režimu. *Národní archiv* (dále jen NA), fond (dále jen f.) Správa sboru nápravné výchovy (dále jen SSNV), kart. 34/1, Přehled stavu vězňů.

2 *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), f. A 2/1 – Sekretariát ministra vnitra, I. díl, inv. j. 517, Zrušení malých nevyhovujících věznic.

v letech nacistické okupace sloužila jako vyšetřovna jičínského Gestapa, přísně tajné proticírkevní oddělení Státní bezpečnosti. Zatčení představitelů katolického duchovenstva zde prošli martyriem tvrdých výslechů. Užití fyzického i psychického násilí přiznali samotní členové instruktážní skupiny vyšetřovatelů provádějící výslechy, zvláště v souvislosti s šetřením okolností náhlého skonu faráře Josefa Toufara v únoru 1950.³ Instruktážní skupinu vedl Ladislav Mácha a podle pozdějších výpovědí se právě on nejvíce podepsal na zmiňovaném faráři Toufarovi. (Během revize případu na jaře 1968 uvalila prokuratura na bývalého vyšetřovatele Máchu vazbu, avšak případ nakonec vyzněl doztracena. Až v roce 1999 byl odsouzen na dva roky nepodmíněně.) Ostraha této samostatné budovy byla svěřena personálu speciálně vybranému z různých věznic.⁴ Tragická smrt čichoštského faráře znemožnila konání monstrprocesu, v jehož čele by stál, rozhodně však nic nezměnila na snaze komunistického vedení zlikvidovat postavení katolické církve ve společnosti. Po dvou velkých procesech konaných s jejími představiteli v průběhu roku 1950 ukončila instruktážní skupina svou činnost. Kněžské oddělení samotek se ale nadále vyznačovalo přísným režimem, ne nepodobným vyšetřovacím věznicím, ačkoliv zde byli kněží, kteří již měli po soudu. Opat Vít Tajovský, odsouzený v dubnu 1950 na dvacet let žaláře, vzpomíná: *Nesmělo se na vycházky, nesměli jsme nic číst ani psát, každý byl úplně sám. Celý den se neustále muselo chodit po cele a sednout nám dovolili jen k jídlu. Brzy z toho měl člověk strašně oteklé nohy. Postupem času se*

Dílna zřízená v bývalém kostele. Snímek pochází z 50. let. Foto: archiv autora

*ale dalo podle bachařových kroků vysledovat, kdy se přibližuje a kdy se naopak vzdaluje, a tak jsem si mohl aspoň na chvíli sednout.*⁵ Někdy v první polovině roku 1951 přešlo oddělení samovazby pod správu trestnice. Kněží sice zůstali nadále v izolaci, avšak poměry se přeci jen zlepšily, takže mohli pracovat na zahradě nebo při opravách budovy. Po práci se na samotkách dokonce snažili sloužit mše.⁶

Životní podmínky v československých věznicích byly v 50. letech tristní. Ve valdicích se na celách těsnilo i dvacet lidí, spalo se na slamnicích pouze pod dekou. Ještě několik let po válce nebyly vybudovány splachovací záchody, takže se den co den provádělo tzv. kýblování. V zimě se chladně a tmavě cely prvního a druhého oddělení, adaptované z bývalých klášterních kobek, špatně vytápěly.

Nevyhovující ubytovací a pracovní prostředí ve spojení s nedostatečnou lékařskou péčí zanechávaly stopy na zdravotním stavu vězňených osob a mohly vést i k tragickým koncům. Poměrně známý je případ bývalého náčelníka generálního štábu Bohumila Bočka skonavšího ve valdicke vězeňské nemocnici. Pravdou ale je, že už při soudním jednání byl generál Boček v žalostném stavu, a k výkonu trestu tedy vůbec neměl nastoupit. Zhoubná nemoc tehdy způsobila, že těsně před smrtí v říjnu 1952 vážil pouhých čtyřicet kilo. Na následky pozdního poskytnutí lékařské pomoci zemřel v roce 1958 starosta kopřivnického Sokola Jan Vašek. K okolnostem úmrtí bývalého vrchního ředitele Národní banky Miloše Horny, k němuž došlo jen o několik měsíců později, nelze bez dalšího archivního výzkumu nic bližšího sdělit.

3 Z literatury k danému tématu uvedme: KALOUS, Jan: *Instruktážní skupina StB v lednu a únoru 1950. Zákulisí případu Čichošť. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu*, Praha 2001; DRAŠNER, František: *Čichoštský zázrak. Zpráva o P. Josefu Toufarovi*. Libri, Praha 2002; ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Strana světi prostředky. Martyrium faráře Josefa Toufara*. Tilia, Šenov u Ostravy 2001.

4 DRAŠNER, František: *Čichoštský zázrak*, s. 61–62.

5 TAJOVSKÝ, Bohumil Vít.: *Člověk musí hořeti. Rozhovor Aleše Palána a Jana Paulase s opatem želivského kláštera*. Torst, Praha 2001, s. 246.

6 OPASEK, Anastáz: *Dvanáct zastavení. Vzpomínky opata břevnovského kláštera*. Torst, Praha 1997, s. 220–222.

Prokop Drtina, bývalý tajemník prezidenta Beneše, napsal ve valdické věznici první část svých pamětí *Československo, můj osud*

Foto: ČTK

V březnu 1953 skonal sovětský vůdce Stalin a zanedlouho po něm prezident Gottwald. Pro politické vězně nastalo určité uvolnění. Od roku 1955 směli ve Valdicích odebrat denní tisk a jednou týdně navštěvovat filmová představení.⁷ Někteří mohli mít u sebe tužky a sešity, za což se dříve trestalo.⁸

V druhé polovině 50. let byly v souvislosti s upevňováním tzv. socialis-

tické zákonnosti a po revizi poměrů v českých věznicích největší excesy fyzického a psychického mučení vězňů eliminovány. Páchané násilí umožňoval systém zbavený kontrolních mechanismů, což však nijak nesníhá vinu z jeho vykonavatelů. I v době vypjatého boje proti „třídímu nepříteli“ se našli dozorcí s lidským přístupem. Zvláště ti ze staré školy se mnohdy snažili jednat s politickými

vězni korektně, představovali však menšinu. V chování vězeňského personálu se rovněž odrážela politická situace venku. Proti těm, kteří porušovali vnitřní řád nebo tehdejší zákony, se nadále postupovalo s velkou tvrdostí. V roce 1959 se podařilo skupině odsouzcenců, z nichž část pykala za politické delikty, projet v nákladním automobilu přes hlavní bránu. Po několika hodinách byli dopadení uprchlíci zmláceni v korekci do bezvědomí, přičemž zůstali několik dní bez jídla i pití. Jeden z nich si odnesl trvalé zdravotní následky.⁹

Alfou a omegou v zacházení s věznými osobami byla v poválečném období práce, nebo chcete-li výchova prací. Političtí vězni v důsledku ztráty svého dřívějšího statusu museli pracovat jako ostatní. Až do druhé poloviny 50. let patřilo ve Valdicích k velmi rozšířeným zaměstnáním draní peří. Na tuto činnost byli přidělováni starší muži s pracovním omezením, často kněží, neboť nevyžadovala fyzickou sílu. Dralo se na tzv. konopě nebo přímo na celách. Peří obsahovalo velké množství prachu, hnojících útržků kůže, molů a červů, což vyvolávalo záněty průdušek, rýmu a kašel. Splnit normu přitom bylo možné jen přesčasovou prací. Někteří vězni proto peří navlhčovali nebo pytel něčím zatížili, což se trestalo korekcí. Tyto tradiční vězeňské práce ustoupily později strojírenským a sklářským oborům. V bývalém klášteře vyrostly nové provozy národních podniků Agrozet, Koh-i-noor, Křížík, Jablonecká bižuterie aj. Pracovní doba šest dnů v týdnu byla ještě zpestřována nedělními brigádami, které se odbývaly vesměs dopoledne.

Od počátku 60. let patřila mezi nejvýznamnější zaměstnavatele brusírna (jednalo se o podnik Jablonecké sklo), zpracovávající zvláště lustrové

7 PECKA, Dominik: *Z dentku marnosti*. Atlantis, Brno 1993, s. 107.

8 JEŠ, Jiří: *Co přines' čas. Vzpomínky současníka*. Academia, Praha 1997, s. 101.

9 DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Z letopisů třetího odboje*. Hříbal, Praha 1992, s. 196–198; HEJL, Vilém: *Zpráva o organizovaném násilí*. Universum, Praha 1990, s. 245.

ověsky. Význační představitelé církve pracovali v této době právě tady. Broušení malých sklíček muselo být přesné a muži si často ubrousili polštářky prstů, které pak pod tekoucí vodou nesnesitelně pálily. Jelikož kněze zařadilo vedení trestnice do jedné směny, mohli efektivním rozdělením práce docílit toho, že přísnou normu plnili i méně zruční brusiči.

Mezi politickými vězni bylo mnoho vysokoškolsky vzdělaných lidí, kteří přemýšleli, jak smysluplněji vyplnit čas trávený v žalárním prostředí. Jen stěží je mohly uspokojit přednášky osvětových důstojníků. Ty se často stávaly terčem vtipů a se skutečným vzděláním měly pramálo společného. Nezbyvala jiná možnost než hledat vlastní cesty k pramenům poznání. Navzdory přísnému, až vojenskému režimu, který v bývalé kartouze panoval, konali někteří trestanci tajně přednášky z různých oborů, učili se navzájem jazyky, sloužili mše.¹⁰ Pro ty, jež dosud nebyli dotčeni hlubším vzděláním, se doba nesvobody proměnila doslova ve školu života. Nelze v této souvislosti nevzpomenout slova básníka Jana Zahradníčka, která adresoval budoucímu spisovateli Jiřímu Stránskému: *Je několik způsobů, jak se dívat na své věznění. Ber ho jako sen, ze kterého se jednou probudíš. Nebo jako provizorium, které jednou skončí. Nebo jako čekárnu na propuštění. Ale já bych*

Oto Mádr (vpravo) a Václav Vaško, další politický vězeň, v rozhovoru s Miloslavem kardinálem Vlkem
Foto: ÚSTR

*ti radil ten čtvrtý způsob. Ber ho jako blbou, ale přeče jen součást svého života. Nemohl jsi udělat maturitu, ale tady je spousta chytrých a moudrých lidí, tak je poslouvej, studuj, jdi i na vysokou školu.*¹¹ Po příchodu elity katolického duchovenstva do Valdic, jak ještě bude zmíněno, se stal hlavním organizátorem „muklovského“ vzdělávacího systému Oto Mádr. Jeho zásluhou mohli kněží poslouchat na brusírně přednášky profesorů Pluhaře a Zvěřiny. Na kněžském oddělení probíhaly současně kurzy a přednášky v rámci „katolické univerzity“. Obvykle je organizoval agilní kněz Felix Davídek.¹²

Totalitní justice dala vzniknout fenoménu zvanému vězeňská litera-

tura. Její hlavní proud představují díla vzpomínkového charakteru. Dnes již vydají na poměrně obsáhlý seznam. Rodila se ex post, autoři v nich rekonstruovali obraz svého věznění. Menší část tvoří práce vzniklé přímo ve vězení, popřípadě v pracovních táborech. Žánrově se jedná o rozmanitý soubor. Najdeme v něm básně, povídky, divadelní hry, odborné studie, ale také paměti. Nejcennější první verze vzpomínek právníka a národně socialistického politika Prokopa Drtiny, knižně vydaná pod názvem *Československo můj osud*, vznikla v Leopoldově a ve Valdicích mezi lety 1957 a 1960. Drtinovi tehdy StB umožnila dovést rukopis do roku

10 Činnost vězeňských kaplanů byla státními orgány trpěna jen do konce roku 1949. Barokní kostel sv. Josefa se zanedlouho přeměnil na pracoviště, což vedlo k jeho nenapravitelné devastaci. V současné době se zde nachází stálá expozice k historii kláštera a věznic.

11 BLECHOVÁ, Silvie a kol: *Přiběhy bezpráví – Komunistické Československo*. Člověk v tísni, Praha 2006, s. 20.

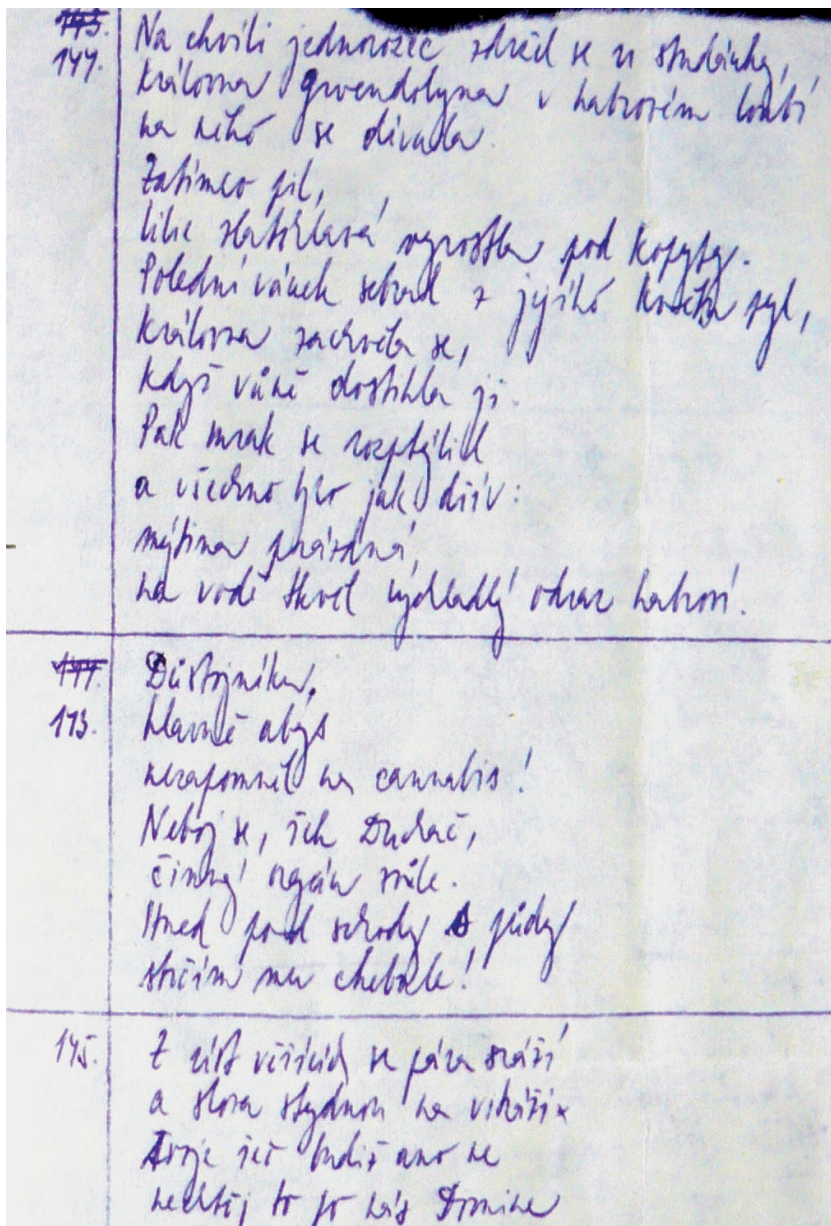
12 ONDOK, Josef P.: *Muklovský Vatikán*. CDK, Brno 2005, s. 113; VLČEK, Vojtěch: *Kříž jsem hlásal, kříž jsem snášel. Rozhovory s kněžími a řeholníky pronásledovanými za komunismu v letech 1948–1989*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2006, s. 119.

ThDr. Oto Mádr (1917), významný teolog, pedagog a publicista, vězněn v letech 1950–1966, z toho posledních šest let ve Valdicích. Na brusírně pracoval po boku J. Zvěřiny. Společně si pak podali žádost o propuštění. V té době už téměř všichni čelní představitelé katolického kléru byli na svobodě.

ThDr. Emil Pluhař (1913–2004), kněz, vysokoškolský učitel, po tříleté internaci v Hájku u Prahy byl povolán k jednotkám PTP, počátkem 60. let zatčen a vězněn ve Valdicích.

ThDr. Josef Zvěřina (1913–1990), přední český teolog a historik umění, vysokoškolský učitel. Jeho vězeňské zkušenosti patří k těm nejbohatším. V době války přežil nacistickou internaci, od roku 1950 prošel službou u „černých baronů“, pracovními tábory i pevnými věznicemi včetně Leopoldova a Valdic.

Felix Maria Davídek (1921–1988), katolický kněz a tajně vysvěcený biskup. Během čtrnáctiletého pobytu za mřížemi prošel několika komunistickými žaláři. Ve vězení byl znám jako *spiritus rector* tajného vzdělávání a není bez zajímavosti, že za stejnou činnost ho tehdejší moc odsoudila.

Část Magorových labutích písní, tak jak je Ivan Jirous zapsal na útržek papíru

Foto: archiv autora

1948. Léta svého žalářování dopisoval po propuštění na svobodu¹³ Z katolicky orientovaných autorů tvořil ve Valdicích Václav Renč. Do kartouzy jej převezli po velké amnestii v roce 1960. Jeho vězňitelé mu povolili sešit pro literární tvorbu, takže Renčovy verše už nekolovaly jen v ústním podání, jako tomu bylo na Mírově či Leopoldově.¹⁴ Ekonom a publicista s literárními ambicemi Jiří Hejda zkomponoval ve valdicke cele sonety, které dosud nosil pouze ve své hlavě.¹⁵ Uvedli jsme příklady literární tvorby uvězněných autorů z počátku 60. let. Možnost volně tvořit však nebyla ani v této době vůbec samozřejmá. Teolog Josef Zvěřina dokázal knihu z dějin umění vměstnat na cigaretové papírky a matka jednoho z jeho spoluvězňů ji o návštěvách vynesla ven.¹⁶ Notnou dávku vynalézavosti musel prokázat o čtvrtstoletí později Jiří Gruntorád, když chtěl z Valdic propašovat básně I. M. Jirouse. Ten zde napsal své nejvýznamnější lyrické dílo *Magorovy labutí písni* a ocenění se později dočkaly i *Magorovy dopisy* odesílané z vězení.¹⁷

Ještě na konci 50. let bylo z 1824 mužů umístěných v Nápravně pracovním táboře Valdice 1032 odsouzeno za „kontrarevoluční“ trestné činy a pouze 792 za obecné.¹⁸ Dvě po sobě jdoucí amnestie prezidenta republiky z května 1960 a 1962 měly značný vliv na složení vězeňské populace. Politictí vězni se ocitli ve výrazně menšině oproti kriminálním. Prominenty, na něž se nevztahovala první z amnestií, přemístila vězeňská správa z Leopoldova do Valdic. Větší část z nich tvořily přední osobnosti katolického duchovenstva, avšak byli tu i účastní-

13 Srovnej KOUTSKÁ, Ivana: Lépe zemřít vstoje než žít na kolenou (Historie vzniku paměti dr. Prokopa Drtiny Československo, můj osud).

In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“*. Prius, Brno 2005, s. 216–233.

14 RENČ, Václav: *Podoben větru. Výbor z básnického díla*. Zvon, Praha 1994, s. 7–11.

15 HEJDA, Jiří: *Žil jsem zbytečně. Román z mého života*. Melantrich, Praha 1991, s. 376.

16 VLČEK, Vojtěch: *Kříž jsem hlásal, kříž jsem snášel*, s. 389.

17 *Magorovy labutí písni* odhalují život za zdmi věznic v téměř syrové podobě. Vznikaly během Jirousova pobytu v Litoměřicích, Ostrově nad Ohří a hlavně Valdicích. Originál této básnické sbírky zachovaný na malých útržcích papíru je uložen v knihovně Libri prohibiti.

18 NA, f. SSNV, kart. 747, Stav vězňů v NPT Valdice k 1. 8. 1959.

Policejní fotografie Ivana M. Jirousek

Foto: ABS

ci procesu s Miladou Horákovou, bývalý poslanec za národně socialistickou stranu František Přeučil, zmiňovaný národohospodář Jiří Hejda, dále spisovatelé katolické orientace Josef Kostohryz, taktéž zmiňovaný Václav Renč, Jan Dokulil nebo retribuční vězni Alexandr Mach, svého času ministr vnitra samostatného slovenského štátu, Háchův sekretář Josef Kliment či generál Rudolf Toussaint, byvší zmocněnec říšské branné moci u úřadu říšského protektora.¹⁹

Duchovní zůstali nadále izolováni na kněžském oddělení, na velké společné cele č. 7, a pracovali v jedné směně na brusírně. Stále panovala obava, aby nevhodným způsobem nepůsobili na kriminální individua s bohatým trestním rejstříkem. U některých se dokonce soudilo, že by mohli negativně ovlivňovat ostatní kněze. Za zarytého odpůrce lidovědemokratického zřízení a ideového vůdce podobně smýšlejících považovalo vedení útvaru provinciála jezuitů

tů Františka Šilhana. O vánočních svátcích roku 1962 jej s třemi dalšími izolovali na třetím oddělení. Přitom mu byly odejmuty výhody, přestože se nejednalo o kázeňský trest, ale jakési preventivní opatření náčelníka útvaru. Páter Šilhan si na tento postup stěžoval a náčelník útvaru plukovník Král mu tehdy dal za pravdu.²⁰

Společenské klima v Československu se sice pozvolna měnilo k lepšímu, avšak v bezpečnostních složkách se tyto změny projevovaly s určitým zpožděním a samozřejmě liberální tendence zde měly daleko menší odezvu. Ve spisech z proveniencie Správy nápravných zařízení přetrvávala terminologie poplatná 50. létům, a přestože třídní diferenciaci odsouzených pozvolna ustupovala hlediskům kriminologickým, myšlenkové stereotypy pěstované dlouhá léta nebylo možné změnit ze dne na den.

Podmínky výkonu trestu u politických provinilců byly od přelomu

50. a 60. let ve srovnání s uplynulou dekádou příznivější. Zlepšilo se stravování (nebo lépe řečeno: uvěznění netrpěli hladem), ubytování, lékařská péče. Možnost číst denní tisk nebo sledovat televizi ve společné kulturní místnosti vedla k tomu, že odsouzení nebyli zcela izolováni od okolního světa jako dříve, byť se jim dostávalo pouze informací z oficiálních propagandistických zdrojů. Na druhou stranu promíchání s kriminálními delikventy nesli některé špatně. Museli snášet hluk, zápach tabáku, nadávky kriminálních vězňů a mnohdy i přihlížet homosexuálním praktikám otrlých recidivistů. Navíc je záměrně dávali mezi nejhorší kriminální živly. Některé ponižovala skutečnost, že „kriminálníci“ mohli ve volném čase dělat, co chtěli.²¹

Je třeba poznamenat, že vztahům mezi kriminálními a politickými vězni byla dosud v odborné literatuře věnována poměrně malá pozornost. Příčinou může být fakt, že důkladně

19 Toussaint vykonával trest ve Valdicích už od roku 1958, stejně jako bývalý ministr spravedlnosti Drtina.

20 NA, f. SSNV - neuspořádáno, vězeňský spis Františka Šilhana, Vyjádření náčelníka ÚNZ MV Valdice kpt. Krále ke stížnosti F. Šilhana.

21 ŠKUTINA, Vladimír: *Presidentův vězeň*. Střeďočeké nakladatelství a knihkupectví, Praha 1990, s. 42

Obávané valdické třetí oddělení

Foto: archiv autora

zpracování uvedené problematiky by si nepochybně vyžádalo spolupráci s jinými obory, jako je sociologie či psychologie. Ze vzpomínek samotných politických vězňů vyplývá, že zkušenosti měli v tomto směru různé a nelze je zevšeobecňovat. Do vzájemného vztahu obou částí vězeňské populace se navíc promítal postoj orgánů státní moci, které zvláště

v prvních letech komunistické vlády zdůrazňovaly společenskou nebezpečnost těch, jež se provinili vůči lidovědemokratickému zřízení, z čehož vyplývalo preferování kriminálních a retribučních vězňů při zařazování do práce, ve vězeňské samosprávě apod.²²

Normalizační režim zneužíval vězeňství jako nástroj k umlčování ne-

pohodlných lidí, i když zdaleka ne v takové míře jako v předchozí etapě. Svou roli hrály nejen mezinárodněpolitické, ale i vnitropolitické faktory. Nicméně kritika vládnoucího establishmentu trpěna nebyla. V létě 1972 se odehrála série procesů s představiteli disentu. Několik desítek osob putovalo s nepodmíněnými tresty za mříže do speciálně vytvořených tzv. izo-

22 Klasik sovětské pedagogiky Makarenko tvrdil, že kriminální delikventy lze napravit, avšak pramen zločinnosti, tj. „kontrarevoluční podzemí“ (duchovní, inteligence, esei) už napravit nelze. SOLŽENICYN, Alexandr: *Souostroví Gulag 1918–1956. Pokus o umělecké pojednání*. OK Centrum, Praha 1990.

lovaných oddělení.²³ Separace uvězněných opozičních aktivistů trvala přibližně do poloviny 70. let, poté již byli ubytováni společně s kriminálními vězni. Disidenti tvořili za mřížemi marginální společenství, což jejich postavení nijak neulehčovalo, spíše naopak. NVÚ Valdice, až do roku 1981 jediné zařízení svého druhu v českých zemích určené pro třetí nápravně výchovnou skupinu (dále NVS), zajišťoval ochranu společnosti před pachateli závažné trestné činnosti a recidivisty. Kromě toho byly v bývalé kartouze soustřeďovány problémové skupiny delikventů, např. agresivní jedinci vykazující vážné poruchy chování, tzv. útěkáři aj. Z politických vězňů se do „trojky“ mohli propracovat opakovaně soudně trestaní, což je případ Ivana Martina Jirouse, Jiřího Wolfa nebo Jiřího Gruntoráda.²⁴ Kromě chartistů a členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, kteří pykali většinou za trestné činy podle hlavy 1 zvláštní části trestního zákona, by si pozornost zasloužili i lidé věznění za špionáž podle § 105. Soudy je zpravidla zařazovaly do třetí NVS. Skutečných vyzvědačů, kteří měli přístup k utajo-

vaným skutečnostem, byla mezi nimi zřejmě jen menší část. Navzdory tomu tresty, jež si tito „špioni“ od soudů odnášeli, byly velmi tvrdé.²⁵

Valdice 70. a 80. let se potýkaly se značnou přeplněností. Ve větších celičkách se tisnily i tři desítky mužů. Vzájemné násilné konflikty, porušování norem, homosexualita – to vše patřilo k životu odsouzených. Depresivní stavy vedly některé jedince až k sebevraždě. Případy hladovek a sebepoškození zase většinou souvisely se snahou dostat se na nemocniční oddělení. *Nikdo neseseděl v tak extrémních podmínkách devalbovaného lidství – ani v padesátých letech*, psal v jednom z dopisů z Valdic Ivan Jirous.

Největší obavy, a to i mezi kriminálními trestanci, vyvolávala představa pobytu na třetím oddělení, dříve označovaném jako samovazba. „Dům hrůzy“, jak tuto samostatnou budovu oddělenou vysokou zdí od zbylé části areálu nazval Milan Hübl,²⁶ sloužil pro výkon kázeňských trestů uložených orgány Sboru nápravné výchovy a pro soudem stanovený režim zostřené izolace. Ta se ukládala zvláště nebezpečným recidivistům, u nichž selhalo

jiné formy kázeňských trestů, a také těm, kterým byl trest smrti milostí zmírněn na trest vězení. Odsouzení ve zostřené izolaci se umísťovali na cely po dvou, neměli nárok na kapesné ani balíčky z domova. Jako nepracující měli nižší stravní normu. V přízemí budovy se nacházelo tzv. oddělení zvláštního dohledu, v dobové hantýrce označované jako „malé a velké plechy“. Na základě rozhodnutí Správy SNV zde mohli být drženi zvláště nebezpeční jedinci a to neomezeně dlouhou dobu. Jiří Wolf k tomu podotýká, že vedení NVÚ zneužívalo „velké a malé plechy“ k potrestání kverulantů, kteří si formou motáků stěžovali na poměry ve valdicke věznici.²⁷

Sebeпоškození ani sebevraždy nebyly na třetím oddělení ničím výjimečným. Prověrky a různá šetření konané po listopadu 1989 neprokázaly žádné přímé zavinění ze strany příslušníků, avšak k užívání fyzického násilí zde běžně docházelo. Tvrdé zacházení ze strany vězeňského personálu popisuje také Milan Janča, jeden z nemnohých politických vězňů, kteří v 70. letech „domem hrůzy“ prošli. Při čtení několikastránkové

23 BURSÍK, Tomáš: Političtí vězni a jejich postavení v rámci vězeňského systému 1969–1989. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 5/2007. MV ČR, Praha, s. 140–142.

24 Ivan M. Jirous alias Magor (1944), v 70. a 80. letech přední český ideolog a organizátor hnutí undergroundu. Snaha tehdejší moci kriminalizovat nezávislé kulturní aktivity zřejmě vyvrcholila v procesu se členy skupiny The Plastic People of the Universe, jejímž byl Jirous uměleckým vedoucím. Hledala se obvinění typu „prezentace vulgárních písní na veřejnosti, znevažování stávajícího společenského zřízení nebo užívání alkoholu a drog účastníky koncertů“. Těmi byli v převážné většině mladí lidé, kteří si uvědomovali, že mohou volný čas trávit zcela svébytně, mimo oficiální struktury. Znakem každé totalitní moci je monopolní postavení ve všech sférách života, tedy i v kultuře, takže podobným aktivitám nemínila nečinně přihlížet. Magor Jirous strávil ve vězení celkem 8,5 roku, většinou za výtržnictví. Po čtvrtém odsouzení v roce 1982 přišel do Valdic.

Jiří Wolf (1952), dělník a autor knih pro děti, stejně jako Jirous a Gruntorád patřil mezi signatáře Charty 77, v 80. letech opakovaně vězněn ve Valdicích. S Jiřím Gruntorádem se shoduje v tom, že ačkoli byly Valdice ústavem pro nejtěžší provinilce, ještě tvrdší poměry panovaly v té době v Mínekovicích, respektive ve zdejší samovazbě, kterou oba měli možnost poznat.

Jiří Gruntorád (1952), vydavatel, ředitel knihovny Libri prohibiti. Ve vězení pobýval v letech 1980–1984, nejdelší dobu v Mínekovicích. Po podání stížnosti na dozorce pro hrubé zacházení byl obžalován z krivého obvinění a za trest poslán do Valdic. Později vzpomíná, že mu toto přeřazení paradoxně zachránilo život.

25 Blíže TOMEK, Prokop: Vyzvědači ve Valdicích. In: *Historická penologie*, III/ 2007. Institut vzdělávání VS ČR, Stráž pod Ralskem, s. 72–79.

26 Milan Hübl (1927–1989), rektor Vysoké školy politické, v 60. letech blízký spolupracovník G. Husáka, později kritik nastupující normalizace. Od prosince 1972 vykonával trest ve Valdicích. Ještě více než oblečení, jež musel nosit, nebo jednání dozorců ho pokořoval fakt, že je žalářován se spodinou společnosti, byť byl od kriminálních vězňů v době, o které mluvíme, stejně jako jiní čelní představitelé disentu separován.

27 WOLF, Jiří: Svědectví o československém vězeňství osmdesátých let. In: CUHRA, Jaroslav – VEBER, Václav (eds.): *Za svobodu a demokracii I. Odpor proti komunistické moci*. Karolinum, Praha 1999, s. 257.

Také valdičtí vězni se zapojili do „revoluce“ v listopadu 1989. Jedním z požadavků bylo zrušení třetího oddělení.

Foto: archiv autora

vzpomínky se nelze ubránit dojmu, že životní podmínky ve sklepení samovazby se prakticky nezměnily od dob, kdy zde počátkem 50. let příslušníci Státní bezpečnosti vyšetřovali církevní hodnostáře.²⁸

V 50. letech 20. století tvořili političtí vězni ve Valdicích velké, dá se říci homogenní společenství. Po květnové amnestii 1960 se jejich počet výrazně snížil. Od roku 1965 vykonávali odsouzení tresty v jednotlivých vězeňských zařízeních podle tzv. nápravněvýchovných skupin. To vedlo k nové profilaci ústavů určených pro výkon trestu. Do Valdic přicházeli muži soudem zařazení do třetí NVS, složené převážně z pachatelů závažné trestné činnosti a nenapravitelných recidivistů. Spolu s nimi však až do doby Pražského jara zů-

stávali poslední z nepřátel lidově demokratického zřízení, u nichž trest nesplnil svůj výchovný účel. Brány věznic opustili těsně před srpnovou okupací. Po roce 1969 představovali lidé zbavení svobody za své názory či přesvědčení malou skupinku, původně izolovanou, v polovině 70. let promíchanou s kriminálními pachateli. Někteří z disidentů poukazují na určitou bariéru nepochopení mezi oběma skupinami. Zkušené recidivisté mohli jen stěží porozumět uvažování někoho, kdo je ochoten riskovat nepodmíněný trest za opisování literárních textů, tištění letáků apod.²⁹ Chartisté se však současně těšili ve vězeňském prostředí i určitým sympatiím, neboť představovali naději na změnu. V obecné rovině šlo o transformaci režimu směrem k systému,

který by dbal na dodržování lidských práv, což by nepochybně vedlo k humanizaci vězeňství (a samozřejmě k erozi systému jako takového). Nesmíme zapomenat, že každá politická změna byla v prostředí kriminálů před rokem 1989 velmi pozorně sledována, protože mohla přinést kýžennou amnestii. Zprávy o bezpečnostní situaci v NVÚ Valdice z průběhu roku 1989 zaznamenávají zvýšený zájem odsouzených o politické dění ve státě. Prosinčová amnestie pro politické vězně se stala jedním z posledních státnických aktů prezidenta Gustáva Husáka. V lednu příštího roku po rozhodnutí nové hlavy státu Václava Havla opustilo brány věznic přibližně 16 tisíc vězňů.³⁰ Začala nová etapa československého a posléze českého vězeňství.

²⁸ Za poskytnutí této nepublikované vzpomínky děkuji knihovně Libri prohibiti.

²⁹ Bylo to však těžko pochopitelné jen pro kriminální vězně? Historik a publicista Zdeněk Vašíček koncem 80. let napsal: *To už je normalizace jako řemen, když si lidé myslí, že jen blbci a blázni se dají zavírat. Chytrost je prý nebyť v lochu.* ŠABATA, Jan (ed.): *Když se řekne Šabata*. Doplňek, Brno 1998, s. 154

³⁰ Svým rozsahem snese tato amnestie srovnání pouze s amnestií z roku 1953. Ta se nevztahovala na nejzávažnější protistátní trestné činy, trestné činy podle retribučních předpisů a na rozkrádání národního majetku s trestem nad 5 let. ABS, f. A 5 – Sekretariát náměstka MV plk. Jindřicha Kotála, inv. j. 21, Amnestie prezidenta republiky a její vyhodnocení.